

Bir 18. Yüzyıl Osmanlı Yapısı: Vefa'da Atıf Efendi Kütüphanesi

Kitap talebi ve üretimi Osmanlı dünyasında hemen daima Batı Avrupa'ya oranla çok küçük olmuştur. İlk bağımsız Osmanlı kitaplık yapısının küçük bir mescit boyutunda olduğu halde ancak 17. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği hatırlanmalıdır. Kitaplık yapımları 18. yüzyılda çekişen bir atılım yapar. Atıf Efendi Kitaplığı da bunlardan biri.

Fotoğraflar: Emine Köseoğlu

Bir avlu içerisinde yer alan kütüphanenin Vefa Caddesi'ne bakan yanında üç katlı meşruta evleri bulunur. Bunlar, kitaplık görevlilerinin barınması için yapılmışlardır. Bir bodrum katı üzerinde yükselen ana yapıda girişin solunda bir namazgah yer alır (bugün danışma olarak kullanılmaktadır). Dikdörtgen planlı okuma salonu aynalı tonoz ile örtülüdür. Üç yönden beş küçük eyvan ile çevrilidir. Bu bölümler de tonoz örtülüdür ve üçü iki sütunun taşıdığı kemerle ana mekandan ayrılır. Barok üslubunun yeğlediği eğrisel planimetri okuma salonunda görülebilmektedir. Okuma salonunun arkasında bir kapı ile geçilen bir kitap deposu bulunur. Bu kitap deposunda günümüzde el yazması eserler muhafaza edilmektedir.

Kütüphanenin yanındaki meşruta evler, yüksek cepheleri ile üç katlı olup, en üst katta taştan yapılmış kısa ve sık konsollara oturan üçgen çıkmaları vardır. Bu sayede evin planimetrisi sokağın geometrisine uymaksızın dikaçılı hale getirilmiş olmaktadır. Evlerin ardındaki avluda konumlanan kütüphane yaklaşık 13,5x9,5 m ebadında (Budak, 2006) bir zemin üzerine oturtulmuş bir bodrum ile bir esas kattan oluşur. Kitaplığın bu ana kitlesi yapının bahçe duvarlarına değmemektedir. Kitaplığın böylelikle çevrede sık sık vuku bulan yangınlardan etkilenmemesi amaçlanmıştır. Yapıya sokaktan kemerli bir kapı ve avluya açılan bir dehlizle ulaşılır. Burada esas kütüphane binası, kemerlerle dışarıya açılan bir bodrum üzerine oturtulmuştur. Binanın havalandırılmasında önemli rolü olan bu kemerler, ne yazık ki daha sonraları kapatılmış ve bodrum bağışlanan kitaplar için bir depoya dönüştürülmüştür. Bu

Emine Köseoğlu ■ Eminönü ilçesinde Vefa'da bulunan Atıf Efendi Kütüphanesi'ni, I. Mahmud döneminde, 1741 yılında defterdar Mustafa Atıf Efendi yaptırmıştır (Önel, 1996, s. 25). Atıf Efendi döneminin tanınmış hattat, şair ve maliyecisidir (Önel, 1996, s. 25).

Vefa semti, tüm Osmanlı dönemi boyunca önemini korumuştur. Sadece varlıkların oturduğu bir semt olmakla kalmamış, içerdiği cami, medrese ve tekkeler nedeniyle, din ve bilim adamlarının, öğrencilerin yoğunlaştığı Beyazıt, Vezneciler, Şehzadebaşı yöresine yakınlığı sayesinde kültürlü kişilerin de semti olmuştur. Semtin bu özelliği 19. yüzyılın sonlarına, 20. yüzyılın başlarına dek sürmüştür (Anonim, 1994, Cilt 7, s. 372).

3

4

5

6

değişiklikten ötürü günümüzde nem problemleriyle karşılaşmaktadır. Hatta, pek çok değerli kitap bu nedenle çürümüştür. Bodrum katta sonradan okuma salonuna dönüştürülen mekanda da yine yapının eğrisel planimetrisini örtmek için karmaşık tonoz kesişmelerine yer verilmiştir. Bodrumdan altı basamakla bir sekiye çıkılır ve namazgah olarak düşünülmüş mihraplı küçük bir mekana ulaşılır.

Sütunlarda ve birkaç elemandaki Barok biçimlenme özelliklere ve asıl kitaplık mekanının eğrisel planimetrisine rağmen, yapının üslupsal yalınlığı belirgindir. 18. yüzyılın dönem üslubu olarak görülen Barok karakteristiklerine bu yapıda fazla rastlanmamasının nedeni ne olabilir? Birinci neden olarak yapının 18. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olması dolayısıyla bu dönemde Batının mimari özelliklerinin Osmanlı'ya yavaş ulaşmakta olması gösterilebilir.

Arel (1975) bir başka nedenin ekonomik olabileceğini belirtmektedir. Ona göre, İlk Barok denemelerinin yabancı usta ve

sanatçıların işgücünü gerektirdiği muhakkaktır. Ama çeşitli esnaf ve zanaat derneklerinin saray ve çevresinin tüketim gereksinimlerini karşılamaya çalıştıkları ve ancak bu şekilde iş bulabildikleri İstanbul'un 18. yüzyıldaki ekonomik ortamında, siparişleri yabancı ellere kaydırmak uygun düşmezdi. Büyük bir olasılıkla, öncelikle Osmanlı ustalarına yaptırılan inşaatın yanı sıra yeni beğeni özelemlerine karşılık verecek şekilde dekoratif yanı ağır basan uygulamalar, yabancılara ismarlanabiliyordu. Daha sonraki yıllarda yerli sanatçıların da Barok ve Rokoko repertuarını benimsediklerini görürüz. Arel'e göre, bu üslupların yaygınlaşp her türlü eşya ve süslemeye bulaşması da zaten bundan sonra olmuştur (Arel, 1975, s. 54). Yine de, böyle bir geçişin, planlanmış ekonomik gerekçelerden çok, dönemin kendi dinamikleriyle toplumsal değişiminin uzun bir sürece ihtiyaç duymasına bağlı olduğunu düşünmek daha mantıklı gibi görünmektedir.

Yapının ön cephesini oluşturan bölümün konutlara tahsis edilmiş olmasının da

7

1 Vefa Caddesi'nden genel görünüşü.

2 Beyazıt Caddesi'nden bakış.

3 Giriş kapısı üzerinde kurum adı: "Darü'l-Kütüb-ü Atif".

4 Vefa Caddesi'nden görünen meşruta kısmının yakından görünüşü.

5 Meşruta kısmı kirpi saçak ayrıntısı.

6 Vefa Caddesi'ndeki meşruta kısmında çıkma.

7 Giriş kapısının önündeki dehlizden avluya bakış.

8

9

10

11

pratik bir nedeni olabilir. Bu bir kütüphane yapısıdır ve hem sessizlik, hem de güvenlik için kütüphane kütesinin avluda yer alması gerekli görülmektedir. Bu durumun oluşturduğu sonuç karşımıza sokak dokusuna uygun olarak sıralanmış konutlar olarak çıkar. Cerasi'ye göre, geç 17. yüzyıla kadar Osmanlı kenti; anıtları, bunların arazi ile olan ilişkileri ve çevrelerini saran yapı kütesi ile olan karşıtlıkları bağlamında tanımlanırdı (Cerasi, 1999, s. 212). Ancak burada sokak çizgisini takip eden, hatta çıkmalarıyla Barok fikrine zıtlık oluşturan, anıtsal mimarinin "anıtsallığını" vurgulayan, sokak eksenine aykırı duruşa "başkaldıran", sokağa "aitliğini" belki de bu şekilde vurgulayan bir yapı karşımıza çıkmaktadır.

12

Gerçekte de, Cerasi'nin vurguladığı gibi, Osmanlı dünyasında, tanrının veya yönetimin gücünün yönettiği bir imge olarak hiçbir zaman algılanmayan kenti, güçlükle kazanılan büyük zaferlerden miras kalmış, onları hatırlatan ulu camiler ve anıtsal külliye süsler, ancak onu "üstlenmeden" veya temsil etmeden. Kentleri bütün bu unsurlar oluşturur, ama günlük yaşanan kentleri değil "başkalarını". Bunlar, Allah'ın kentini veya ideal kenti değil, karmaşık kentin ortaya koyamadığı bir temsiliyet embriyonu mimarisini çağrıştırırlar (Cerasi, 1999, s. 217).

Kütüphaneyi bir yapı olarak ele almayı bir kenara bırakıp, bir entelektüel olgu olarak ele alırsak, kütüphanelerin 17. yüzyılda yapılmaya başlamasının ve 18. yüzyıldan itibaren çoğalmasının nedeni ne olabilir? Faroqi'ye göre, Osmanlı dünyasında

13

14

15

16

bütün ulema ve yazarların kitap okuyanların sayısının çok artmasına olumlu bir gözle baktıkları söylenemez. Başka sanayileşmemiş toplumlar gibi Osmanlılarda da bazı sorunların açıkça tartışılması, ancak az sayıda ve iyi öğrenim almış insanlar arasında kalmak şartıyla hoş görülebiliyordu. Hatta bazı yazarların ve dervişlerin, bilgilerin çoğu herkesin okuyabileceği, aynı zamanda da sıkı bir sansürün uygulanabileceği basılı kitaplardan edinildiğinde, zaten kısıtlı olan kendi özgürlük alanlarının daha da daralacağından korkmuş olabilir (Faroqhi, 2005, s. 109). Kitap basmaya karşı

beslenen düşmanlığı açıklayan politik, dini ve kültürel gerçeklerin yanı sıra, ekonomik bir neden de söz konusuydu. Binlerce insan yaşamını, kitap kopyalayarak sürdürüyordu. Kaldı ki, matbaa kurulmasının maliyeti oldukça yüksekti. İlk araçların Avrupa'dan ithal edilmesi gerekiyordu ve çok hassas ustalık gerektiren matbaacıların yetiştirilmesi de yine sermayeye bağlıydı. İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaanın kendi yaşadığı dönemde zaman zaman çalışmaması ve ölümünden sonra da tümüyle kapanmış olması muhtemelen bu mali zorluklar nedeniyledir. 18. yüzyılın

8 Avludan giriş kapısına bakış.

9 Girişin üstündeki tonozun duvarla birleşim detayı.

10 Avludan giriş tonozuna ve tonozun üstündeki meşruta kısmına bakış.

11 Kütüphanenin girişi.

12 Avludan okuma salonuna bakış.

13 Bodrum katı pencere detayı (sonradan pencereye dönüştürülmüş havalandırma boşluğu).

14 Okuma salonundan görünüm.

15 Okuma salonundan görünüm (kemerler ve aynalı tonoz tavan).

16 Okuma salonundan pencere detayı.

17

18

19

20

17 Okuma salonundan el yazması eserlerin bulunduğu kitap deposuna bakış.

18 Bodrum kat (kesişen tonozlar).

19 Bodrum kat (tonoz kesişmesi).

20 Bodrum kat (sıva ile örtülmemiş kemer).

sonlarındaki birkaç girişimin ardından İstanbul'da asıl sürekli matbaacılık etkinliği 19. yüzyıl başlarında başlamıştır (Faroqhi, 2005, s.110).

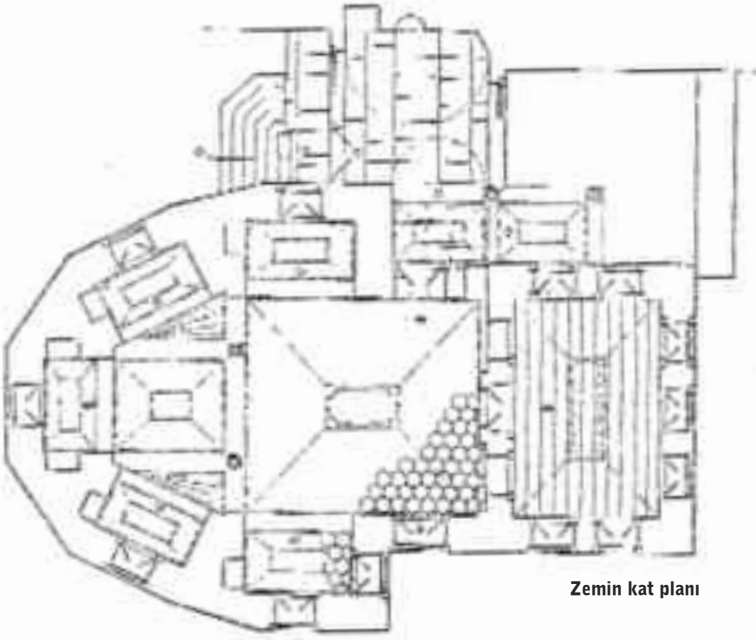
19. yüzyılın ikinci yarısına kadar basılmış kitapların sayısı çok az olduğu için Osmanlı kentlilerinin ne okuduğunu saptayabilmek de güçtür. Ama yazma kitapları, özellikle de Kuran'ı en azından 18. yüzyılda Bursa'da uygun fiyatlarla elde etme olanağı bulunduğunu biliyoruz; ayrıca tereke defterlerinde de zaman zaman "Türkçe kitaplar" ya da "Türkçe şiir" gibi kayıtlara rastlanmaktadır. Yazılı kültürle kurulan bağlar, ilk bakışta samıldığından daha genişti (Faroqhi, 2005, s. 203). Atıf Efendi Kütüphanesi'nde de el yazması ile eski harfli basma kitap olarak yaklaşık 28 bin eser yer almaktadır. Bunlar arasında

Nefi'nin divanı, çok sayıda hat, değerli cilt, tezhip ve minyatür örnekleri içeren eserler ve mühür albümleri bulunmaktadır. Bunun önemli bir birikime işaret ettiği söylenebilir. Yine de aynı dönemde Batı Avrupa'daki kitap talebi ve üretimiyle kıyaslandığında 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul'da henüz çok çok küçük değerlerden konuşulabileceği bellidir.

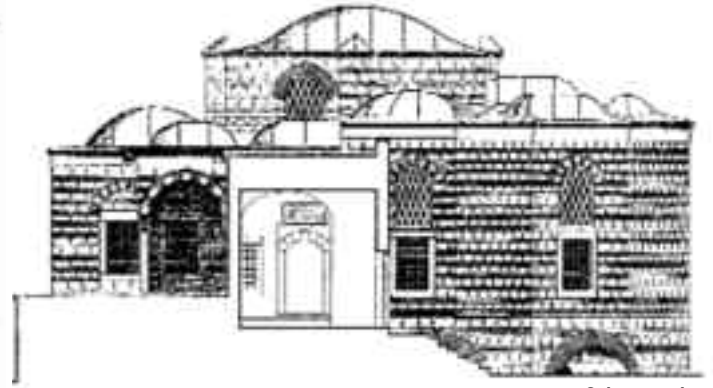
Atıf Efendi Kütüphanesi, bağımsız binaya sahip ilk kütüphane olan Köprülü Kütüphanesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nde bağımsız binaya sahip ikinci kütüphane özelliğini taşımasıyla bu bağlamda ayrı bir öneme sahiptir. ■ *Araştırma Görevlisi Emine Köseoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimari Tasarım Kuram ve Yöntemleri Bilim Dalı*

Kaynaklar

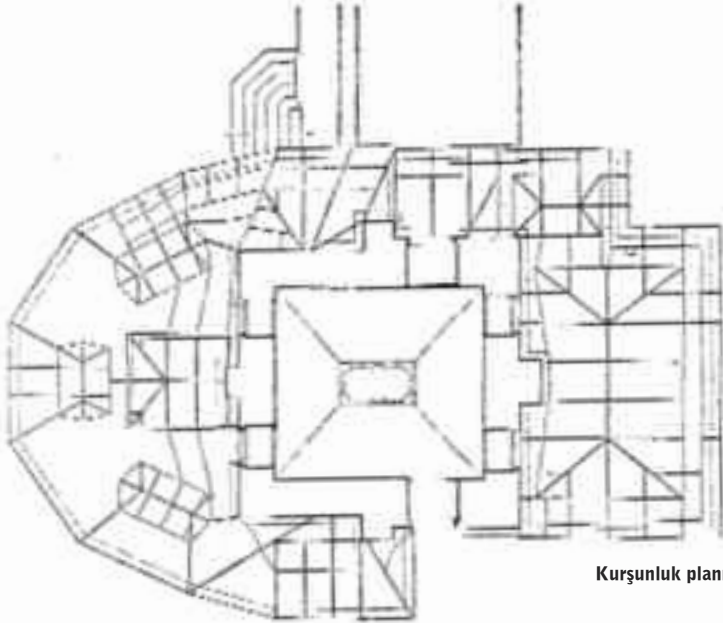
- Anonim, 1994, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Arel, A., 1975, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.
- Budak, A., 2006, *18. Yüzyıl Tarihi Yarımada (Eminönü-Fatih) Kütüphane Yapıları Koruma Sorunları ve Önerileri*, Y. Lisans Tezi, MSGSÜ, FBE, İstanbul .
- Cerasi, M. M., 1999, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, YKY, İstanbul.
- Faroqhi, S., 2005, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Önel, E., 1996, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Yapılarında Sütun Başlıkları*, Y. Lisans Tezi, İTÜ, FBE, İstanbul.

Zemin kat planı

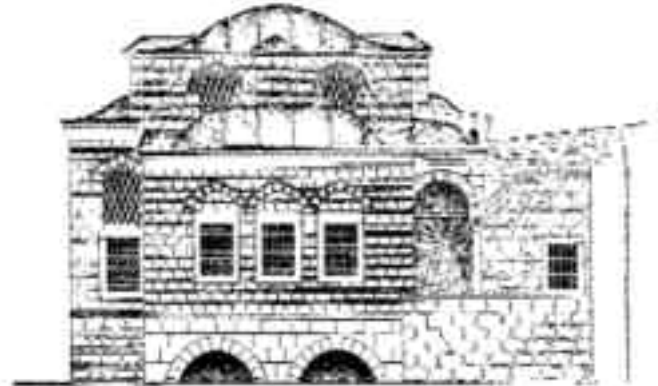
Sol yan cephe

Kurşunluk planı

Giriş cephesi

Arka cephe

Boyuna kesit

Sağ yan cephe